

Ἴδε ὁ Ἄνθρωπος

π. Δημήτριος Μπαθρέλλος

Ἴδε ὁ Ἄνθρωπος

Τό δόγμα τῆς ἀναμαρτησίας τοῦ Χριστοῦ

Ἐν πλῶ

© π. Δημήτριος Μπαθρέλλος
καί Έκδόσεις Έν πλω
Κολοκοτρώνη 49, Άθήνα 105 60
Τηλ.: 210 3226343 - Fax: 210 3221238
e-mail: info@enploeditions.gr
www.enploeditions.gr
www.facebook.com/enploeditions.gr

Α΄ έκδοση: Όκτώβριος 2017

ISBN: 978-960-6719-80-6

Στήν ιερή μνήμη
Φωτίου ιερομονάχου

Περιεχόμενα

Πρόλογος	13
----------------	----

I. Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ἀναμαρτησίας τοῦ Χριστοῦ στή νεότερη καί σύγχρονη θεολογική σκέψη

Εἰσαγωγή	35
----------------	----

1. Προτεσταντική θεολογία	37
---------------------------------	----

i. Edward Irving καί γερμανόφωνοι θεολόγοι τοῦ 19ου αἰῶνα	37
---	----

ii. Karl Barth	43
----------------------	----

iii. Dietrich Bonhoeffer	49
--------------------------------	----

iv. Wolfhart Pannenberg	52
-------------------------------	----

v. T. F. Torrance, J. B. Torrance, καί Colin Gunton	54
---	----

2. Ρωμαιοκαθολική θεολογία Hans Urs von Balthasar, Thomas G. Weinandy, Donald J. Goergen, καί Richard P. McBrien	61
--	----

3. Ὁρθόδοξη θεολογία Sergius Bulgakov, Κάλλιστος Ware, καί John Meyendorff	65
---	----

4. Παρέκβαση: Ἡ ἄρνηση τῆς ἀναμαρτησίας τοῦ Χριστοῦ στή σύγχρονη λογοτεχνία: Ὁ τελευταῖος πειρασμός, τοῦ Νίκου Καζαντζάκη, <i>The Man who Died</i> , τοῦ D. H. Lawrence, καί <i>Τό Κατά Ἰησοῦν Εὐαγγέλιο</i> , τοῦ José Saramago	73
---	----

5. Συνοπτική παρουσίαση τῶν κυριότερων θέσεων καί ἐπιχειρημάτων ὧν ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Χριστός ἔφερε μεταπτωτική, ἀμαρτωλή ἀνθρώπινη φύση	79
--	----

6. Γενεαλογική υπόθεση: Ἡ συμβολή τοῦ Λούθηρου καί τοῦ Κάντ στή διαμόρφωση τῶν προϋποθέσεων γιά τήν ἀνάδυση τῆς ἀμφισβήτησης τοῦ δόγματος τῆς ἀναμαρτησίας τοῦ Χριστοῦ	83
i. Λούθηρος	83
ii. Κάντ	103
Συμπεράσματα	115

II. Ἱστορική θεώρηση

1. Τό ἐρώτημα τῆς ἀναμαρτησίας τοῦ Χριστοῦ στήν πατερική θεολογία	127
Εἰσαγωγή	127
i. Τερτυλλιανός	131
ii. Μέγας Ἀθανάσιος	132
iii. Μέγας Βασίλειος	134
iv. Γρηγόριος Θεολόγος	136
v. Γρηγόριος Νύσσης	137
vi. Αὐγουστίνος	141
vii. Κύριλλος Ἀλεξανδρείας	143
viii. Βασίλειος Σελευκείας, Λέων Ρώμης, καί τέταρτη Οἰκουμενική Σύνοδος	149
ix. Πέμπτη Οἰκουμενική Σύνοδος	151
x. Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων	152
xi. Μάξιμος Ὁμολογητής	154
xii. Ἑκτη Οἰκουμενική Σύνοδος	161
xiii. Ἰωάννης Δαμασκηνός	161
xiv. Ἐνδημοῦσα Σύνοδος τοῦ 1117	164
xv. Νικόλαος Καβάσιλας καί Συμεών Θεσσαλονίκης	165
Συμπεράσματα	166

2. Τό ἐρώτημα τῆς ἀναμαρτησίας τοῦ Χριστοῦ στὴν κλασικὴ ἑτερόδοξη θεολογικὴ σκέψη	167
Εἰσαγωγή	167
i. Θωμᾶς Ἀκινάτης	167
ii. Λούθηρος	172
iii. Καλβίνος	175
Συμπεράσματα	178

III. Συστηματικὴ θεώρηση

Εἰσαγωγή	185
1. Τό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ	187
2. Ἡ ἀμαρτία ὡς κατάσταση	205
3. Ἡ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ: «Ἄτομική» ἢ «κοινή» («ἐν ἀτόμῳ θεωρουμένη» ἢ «ἐν τῷ εἶδει θεωρουμένη»);	221
4. Ἀνθρώπινη φύση καὶ ἀμαρτία	235
5. Ὁ Χριστός ὡς τέλειος ἄνθρωπος	247
6. Ἡ μαρτυρία τῆς Καινῆς Διαθήκης γιά τὴν ἀναμαρτησία τοῦ Χριστοῦ	259
7. Ἡ ἀναμαρτησία τοῦ Χριστοῦ καὶ οἱ πειρασμοὶ του	279
8. Μποροῦσε ὁ Χριστός νά ἀμαρτήσῃ;	297
Ἐπίλογος	317
Βιβλιογραφία	323
I. Πηγές	323
II. Βοηθήματα	330

Πρόλογος

Όταν ο Πιλάτος παρουσίασε τόν αιμόφυρτο Χριστό στο έξαγριωμένο πλήθος τῶν Ἰουδαίων, ἐκφώνησε τὴ φράση «Ἴδε ὁ ἄνθρωπος»¹. Τὴν ἴδια ἀκριβῶς φράση στὰ Λατινικά («*Ecce Homo*») χρησιμοποίησε καὶ ὁ Νίτσε ὡς τίτλο τῆς αὐτοβιογραφίας του. Ὁ Χριστὸς ἦταν ἀντιμέτωπος μὲ συνθηκὲς ταπεινώσεως καὶ πόνου. Ἀντίθετα, ὁ Νίτσε ἔγραψε τὸ βιβλίο του εὐρισκόμενος σέ μιὰ ψυχικὴ κατάσταση πού ἢ ψυχιατρικὴ ἐπιστήμη ὀνομάζει «εὐφορία». Τὸ βιβλίο εἶναι γεμάτο ἀπὸ ἀλαζονικὲς διαπιστώσεις. Ὁ τίτλος, γιὰ παράδειγμα, τοῦ πρώτου κεφαλαίου εἶναι «γιατί εἶμαι τόσο σοφός», ὁ τίτλος τοῦ δεύτερου κεφαλαίου «γιατί εἶμαι τόσο ἔξυπνος», ὁ τίτλος τοῦ τρίτου κεφαλαίου «γιατί γράφω τόσο σπουδαῖα βιβλία». Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά λοιπὸν ἢ ταπεινώση, ἢ ἀγάπη, ἢ θυσία, ὁ πόνος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ «εὐφορία», ἢ ἀλαζονεία, ἢ λατρεία τοῦ ἑαυτοῦ. Τὸ βιβλίο τοῦ Νίτσε ὀλοκληρῶνεται μὲ τὴ φράση «[εἶμαι] ὁ Διόνυσος ἐναντίον τοῦ Χριστοῦ»².

Λίγες ὥρες μετὰ τὴν ἐκφώνηση ἀπὸ τόν Πιλάτο τῆς παραπάνω φράσης, ὁ Χριστὸς κρεμόταν νεκρὸς πάνω στὸν σταυρὸ. Σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τῆς Καινῆς Διαθήκης, τρεῖς ἡμέρες ἀργότερα ἀναστήθηκε ἀπὸ τοὺς νεκροὺς καὶ στή συνέχεια ἀπέστειλε τοὺς μαθητὲς του στὰ πέρατα τῆς γῆς, γιὰ νὰ κηρύξουν τὸ εὐαγγέλιο. Τὸν πόνο

¹ Ἰω. 19:5.

² *Ecce Homo (The Autobiography of Friedrich Nietzsche)*, μετ. Anthony M. Ludovici (Digireads.com Publishing, 2009), σ. 72. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἢ ἐπισήμανση τοῦ Agamben ὅτι στὸν *Ἀντίχριστο* τοῦ Νίτσε ὁ Πιλάτος προσδιορίζεται ὡς «ἡ μοναδικὴ ἄξια σεβασμοῦ μορφή –Figur– τῆς Καινῆς Διαθήκης» (Giorgio Agamben, *Πιλάτος καὶ Ἰησοῦς*, μετ. Δέσποينا Λαμπαδά [Ἀθήνα: Ἐκδόσεις τοῦ Εἰκοστοῦ Πρώτου, 2016], σ. 11).

καί τόν σταυρό ἀκολούθησαν ἡ ἀνάσταση καί ἡ ἀναγγελία τοῦ μηνύματος τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου. Ἀντίθετα, λίγες ἐβδομάδες μετά τή συγγραφή τῆς αὐτοβιογραφίας του, ὁ Νίτσε κατέρρευσε. Τήν ἀλαζονεία καί τήν «εὐφορία» πού τόν χαρακτήριζαν κατά τήν περίοδο τῆς συγγραφῆς τοῦ βιβλίου ἀκολούθησε ἡ τρέλλα, ἀπό τήν ὁποία ὁ Νίτσε δέν ἐπρόκειτο νά συνέλθει ποτέ. Κάποιοι ἀπό τίς ιδέες του θά συνέβαλαν ἀργότερα στό μεγαλύτερο αἱματοκύλισμα πού γνώρισε ποτέ ἡ ἀνθρωπότητα.

Ποιός εἶναι ἄραγε ὁ Ἄνθρωπος, ὁ Ἰησοῦς ἢ ὁ Νίτσε, ὁ Χριστός ἢ ὁ «Διόνυσος»; Καί γιά ὅσους πιστεύουν ὅτι ὁ Ἄνθρωπος εἶναι ὁ Χριστός, τί ἀκριβῶς σημαίνει ἄραγε αὐτό; Ποιός εἶναι ὁ Θεάνθρωπος, τόν ὁποῖο λατρεύει ἡ χριστιανική Ἐκκλησία;

* * *

Τό ἐρώτημα σχετικά μέ τήν ἀναμαρτησία τοῦ Χριστοῦ μέ ἔχει ἀπασχολήσει γιά περισσότερα ἀπό 30 χρόνια. Οἱ ἀπαρχές τοῦ σχετικοῦ προβληματισμοῦ μου ἀνάγονται στήν ἐφηβική μου ἡλικία, τότε πού ἕνας Ὁρθόδοξος Ἀρχιεπίσκοπος κατηγορήθηκε ὅτι ἀμφισβήτησε αὐτό τό δόγμα, πράγμα πού προκάλεσε εὐρεία καί, ὡς συνήθως, ὀξύτατη συζήτηση στόν ἐκκλησιαστικό καί θεολογικό μας χῶρο. Λίγο ἀργότερα, σά φοιτητικά μου χρόνια (τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1980), τό θέμα ἐπανῆλθε στήν ἐπικαιρότητα ἐξαιτίας τῆς ταινίας τοῦ Martin Scorsese Ὁ τελευταῖος πειρασμός, ἡ προβολή τῆς ὁποίας ἐπίσης προκάλεσε ποικίλες ἀντιδράσεις καί ἐρωτήματα. Τότε γιά πρώτη φορά ἔγραψα ἕνα σύντομο κείμενο γιά τήν ἀναμαρτησία τοῦ Χριστοῦ, καθώς συνειδητοποίησα ὅτι αὐτό πού ἀποτελοῦσε αὐτονόητο δόγμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τό ὅτι δηλαδή ὁ Χριστός ἦταν ἀναμάρτητος ὄχι μόνο ἠθικά (δέν ἀμάρτησε ποτέ) ἀλλά καί ὄντολογικά (ἦταν, δηλαδή, ἀπαθής, ἀπόλυτα καθαρός, ἀπαλλαγμένος, καί ἀνεπηρέαστος ἀπό κάθε ἀμαρτωλό πάθος καί ἐπιθυμία)

δέν ἦταν καθόλου αὐτονόητο γιὰ πολλοὺς ἄλλους, ὅπως διαπίστωνα γιὰ παράδειγμα ἀπὸ συζητήσεις μὲ συμφοιτητές μου στή Φιλοσοφική Σχολή. Ἡ εἰκόνα ἐνός «ἀνθρώπινου» καί ταυτόχρονα «ἥρωικοῦ» Χριστοῦ, πού καθυποτάσσει τὰ ἐφάμαρτα πάθη του, θυσιάζει τίς ἐπιθυμίες του, καί ἀρνεῖται τίς χαρές αὐτῆς τῆς ζωῆς γιὰ νά ὑπακούσει στό θέλημα τοῦ Θεοῦ θεωροῦνταν (καί θεωρεῖται) ἀπὸ πολλοὺς ιδιαίτερα ἐλκυστική, καί δέν προβληματίζε στό ἐλάχιστο πολλοὺς ἀπὸ τοὺς συνομιλητές μου γιὰ τή θεολογική της ὀρθότητα. Εἶναι εὐκόλο νά κατασκευάσει ἢ νά ἀποδεχθεῖ κανεὶς ἕνα Χριστό κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσή του.

Ἡ ἀκαδημαϊκή, ὡστόσο, ἐνασχόλησή μου μὲ τό θέμα χρονολογεῖται λίγο μετὰ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '90. Κατὰ τή διάρκεια τῶν μεταπτυχιακῶν μου σπουδῶν στό Λονδίνο, διαπίστωσα ὅτι πολλοί, ἰδίως Προτεστάντες, θεολόγοι, ἀρκετοί ἐκ τῶν ὁποίων σφράγισαν μὲ τό ἔργο τους τή θεολογία τοῦ 20οῦ αἰώνα, ὑποστήριζαν ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ ἦταν πεπτωκυία καί ἀμαρτωλή, ὅπως ἀκριβῶς δηλαδή καί κάθε ἄλλου ἀνθρώπου μετὰ τήν πτώση. Ἀκόμη δέν μπορῶ νά λησμονήσω τήν κατάπληξη πού μοῦ προξένησε ἡ περαιτέρω διαπίστωση ὅτι τήν ἀποψη αὐτή ἐνστερνίζονταν καί ἕνας ἀπὸ τοὺς πλέον διακεκριμένους Ὀρθόδοξους ἐπισκόπους καί θεολόγους, ὁ Μητροπολίτης Διοκλείας Κάλλιστας Ware. Ἀντίστοιχη, ἂν καί μικρότερη, ἔκπληξη δοκίμασα ἀργότερα, ὅταν ἀντιλήφθηκα ὅτι κάποιοι Ὀρθόδοξοι φοιτητές μου στό Κάιμπριτζ συµμερίζονταν τήν ἴδια ἀντίληψη.

Σήμερα, εἴκοσι περίπου χρόνια ἀργότερα, ἐξακολουθῶ νά θεωρῶ τήν παραπάνω ἀποψη ἐξίσου ἐσφαλμένη ὅπως καί τότε. Δυσκολεύομαι ἀκόμα νά κατανοήσω πῶς εἶναι δυνατόν *χριστιανοί θεολόγοι* νά ἔχουν τόσο ἀπροκάλυπτα ἀμφισβητήσει τήν ἀναμαρτησία τοῦ Χριστοῦ. Ἴσως ἡ ἀπορία μου θά μπορούσε νά ἀπαντηθεῖ μὲ τή βοήθεια δύο μᾶλλον κοινότυπων διαπιστώσεων. Πρῶτον, οἱ ἄνθρωποι πολύ συχνά ἀποτελοῦμε κράμα μεγαλείου καί μικρότητας.

Δέν σπανίζουν οί περιπτώσεις κατά τίς όποίτες άξιόλογοι κατά τά άλλα άνθρωποι σφάλλουν σέ σημαντικά θέματα ή μέ τρόπους πού δέν συνάδουν μέ τήν προσωπική τους ποιότητα. Δεύτερον, ή θεολογία δέν εἶναι πρωτίστως ζήτημα εὐφυΐας καί ἐπιστημονικῆς σπουδῆς ἀλλά πνευματικῆς διάκρισης – αὐτή δέν εἶναι ἄλλωστε καί ή διαφορά ἀνάμεσα σέ ἕναν προφήτη, ή ἀπόστολο, ή πατέρα τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τή μιά μεριά καί σέ μία μεγαλοφυΐα ἀπό τήν ἄλλη; Ἡ διαυγής πνευματική ὄραση εἶναι χάρισμα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί δέν δίνεται πάντοτε, σέ ὄλους, καί γιά ὅλα. Οἱ καρποί της ὑπάρχουν στήν παράδοση ὡς θεολογική παρακαταθήκη, καί αὐτό προφυλάσσει ἐμᾶς, τούς ἐπιγόνους τῆς παράδοσης αὐτῆς, ἀπό ἐπικίνδυνα ὀλισθήματα (σύμφωνα μέ τό γνωστό ἀπόφθεγμα, οἱ νάνοι μποροῦν νά βλέπουν μακριά μόνον ἐφόσον στέκονται πάνω στούς ὤμους τῶν γιγάντων). Ἀντίθετα, ή σχετικοποίηση τῆς παράδοσης ἀφήνει περιθώρια στή θεολογική «ἰδιοτροπία» νά ἀμφισβητήσῃ τά θεμελιώδη καί αὐτονόητα – καί αὐτό δέν εἶναι ἴσως ἄσχετο μέ τό γεγονός ὅτι ή ἀναμαρτησία τοῦ Χριστοῦ ἀμφισβητήθηκε κυρίως ἀπό Προτεστάντες.

* * *

Εἶναι ἴσως περιττό νά ἀναφερθοῦμε στή σημασία τοῦ ζητήματος πού πραγματεύομαστε στό ἀνά χεῖρας βιβλίο. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ χριστιανισμός δέν ἔχει ὡς κέντρο του ἀπλῶς καί μόνο κάποιες «θησκευτικές ἀλήθειες» ἀλλά τό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἀνωτερότητα τοῦ χριστιανισμοῦ ἔναντι ἀκόμη καί τῶν σημαντικότερων θεωριῶν, ἰδεολογιῶν, καί θρησκευῶν δέν ἔγκειται τόσο σίς ἀποκεκαλυμμένες ἀλήθειες τῆς χριστιανικῆς πίστεως ὅσο σ' Αὐτόν, ὁ ὁποῖος τίς ἀπεκάλυψε. Ἡ ἀπόλυτη ἀναμαρτησία τοῦ Χριστοῦ παραπέμπει στή θεότητά του. Ἡ ἀγιότητά του φανερώνει ὅτι ἐν Αὐτῷ εἶναι ἐπιτεύξιμη ή ἀπαλλαγή ἀπό τή δύναμη τῆς ἀμαρτίας, ή

αγιότητα, ή σωτηρία. Η μοναδικότητα της χριστιανικής Έκκλησίας έγκειται, μεταξύ άλλων, στην προσφορά της λυτρωτικής δυνατότητας που έκπηγάζει από τη μετοχή στην αγιότητα του Χριστού και αποκαλύπτεται στα πρόσωπα των αγίων, οι οποίοι αποτελούν καθαρές από την άμαρτία εικόνες του. Αυτή η μεταμορφωτική λειτουργία πιστοποιεί την αλήθεια και τη δύναμη της χριστιανικής πίστης. Ο Χριστός κατέχει και δωρίζει όχι απλώς και μόνο τη δυνατότητα μιās καλύτερης συμπεριφορᾶς, αλλά καινούργια καρδιά, καινούργια ζωή, «καινή» ύπαρξη. Τά παραπάνω τίθενται έν άμφιβόλῳ έν άρνηθοῦμε τήν όντολογική του άναμαρτησία³, έκλαμβάνοντας τον ώς άνθρωπο έμπαθή και ύποκείμενο στην έλξη και τη δύναμη τής άμαρτίας, που απλῶς και μόνο δέν διέπραξε άμαρτωλές πράξεις. Μιά τέτοια θεωρία θά κλόνιζε συθέμελα τη χριστιανική πίστη και θά άκύρωνε τήν έλπίδα των ανθρώπων⁴. Η άναμαρτησία του Χριστού συνιστᾶ κεντρικό δόγμα τής χριστιανικής πίστης, χωρίς τό όποιο τό όλο χριστιανικό οικοδόμημα άπειλείται μέ κατάρρευση.

Έκτός όμως από τά παραπάνω, τό θέμα του άνά χειρας έργου άποκαλύπτει και όρισμένες ένδιαφέρουσες διαφοροποιήσεις μεταξύ δυτικής και άνατολικής θεολογίας. Όσο κι έν διατρέχουμε τόν κίνδυνο άφενός τής σχηματοποίησης και τής ύπεραπλούστευσης και άφετέρου μιās ναρκισσιστικής και άνέξοδης άντιδυτικής θριαμβολογίας, θά μπορούσαμε νά ίσχυριστοῦμε ότι η Άνατολή τόνισε περισσότερο από ό,τι η Δύση τη φυσική, όντολογική, όργανική διάσταση τής άναμαρτησίας και, αντίστοιχα, τής άμαρτίας, άπορρίπτοντας μιá ρηγή, ήθικιστική τους κατανόηση, που μάλλον κυριαρ-

³ Στη συνέχεια του κειμένου θά χρησιμοποιήσω τόν όρο «όντολογική» (άμαρτωλότητα ή άναμαρτησία) για νά άναφερθῶ σ' αυτό που ο Χριστός είναι (ώς προς τήν ανθρώπινη φύση του) και τόν όρο «ήθική» (άμαρτωλότητα ή άναμαρτησία), για νά άναφερθῶ σ' αυτό που ο Χριστός πράττει.

⁴ Σχετικά μέ όρισμένες από τις παραπάνω έπισημάνσεις, βλ. και Carl Ullmann, *The Sinlessness of Jesus: An Evidence for Christianity*, μετ. Sophia Taylor (Edinburgh: T&T Clark, 1870), σσ. 5-8.

χεϊ κατά τόν λατινικό μεσαίωνα. Μποροῦμε ἐν προκειμένω νά ἐπαναλάβουμε τή χυλοειπωμένη διαπίστωση ὅτι στή χριστολογία καί τή σωτηριολογία τῆς ἡ' Ἀνατολή ἔδινε πάντοτε ιδιαίτερη θέση ὄχι μόνο στή σταύρωση ἀλλά καί στήν ἐνσάρκωση, τονίζοντας μέ τόν τρόπο αὐτό ἐκτός ἀπό τίς ἠθικές καί τίς ὄντολογικές προϋποθέσεις τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας. Ἡ ἐκ Πνεύματος Ἁγίου ἐνσάρκωση σημαίνει τήν πρόσληψη καί τόν ἐξαγιασμό τῆς ἀνθρώπινης φύσης ἀπό τόν Υἱό τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος στή συνέχεια ὑπακούει ὡς ἄνθρωπος στό θέλημα τοῦ Πατέρα, μέχρι σταυροῦ καί θανάτου. Ἡ ἠθική ἀναμαρτησία τοῦ Χριστοῦ θεμελιώνεται στήν ὄντολογική του ἀναμαρτησία, ἡ ὁποία προηγεῖται καί προϋποτίθεται.

Καθώς μεταβαίνουμε ἀπό τή χριστολογία στήν ἀνθρωπολογία καθίστανται σαφεῖς οἱ ἀνθρωπολογικές ἀντιστοιχίες πρὸς τὰ παραπάνω. Ἡ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι μυστηριακή (βαπτισματική καί εὐχαριστιακή) ἀναγέννηση καί θεραπεία τῆς τραυματισμένης ἀπό τήν ἁμαρτία μεταπτωτικῆς μας φύσης δημιουργεῖ τίς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιά τήν ἐφαρμογή τῶν ἐντολῶν τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἀγώνας γιά τήν (ἠθική) ἀναμαρτησία προϋποθέτει τήν ὄντολογική ἀνακαίνιση τοῦ ἀνθρώπου, τήν ἄνωθεν γέννησή του⁵ – διαφορετικά ἐκφυλίζεται σέ ἕναν ἄχαρο καί ἀτελέσφορο ἠθικισμό, μακράν τῆς μετοχῆς στή ζωή τοῦ Θεοῦ. Ὅπως θά δοῦμε στή συνέχεια, ἡ σχετικοποίηση τῆς ἀναγεννητικῆς αὐτῆς ἐμπειρίας ἀπό τόν Λούθηρο (μέσω, μεταξύ ἄλλων, τῆς θεολογίας του γιά τό βάπτισμα), καί στή συνέχεια ἡ ἔμφαση πού θά δώσει ὁ Κάντ τόσο στή διασύνδεση ἐλευθερίας καί ἁμαρτίας ὅσο καί στήν ὑπεροχή τῆς καθηκοντολογικῆς ἀντίστασης στίς ἐφάμαρτες ροπές τῆς ἀνθρώπινης φύσης θά δημιουργήσουν ἐναλλακτικές προϋποθέσεις κατανόησης τῆς ἁμαρτίας καί τῆς ἠθικῆς. Στούς ἐπόμενους δύο αἰῶνες ὁ ἀπόηχος τῶν παραπάνω θά μεταφερθεῖ ἀπό τήν ἀνθρωπολογία στή χριστολογία, μέ ἀποτέλε-

⁵ πβ. 1ω. 3:3

σμα τά προβλήματα που συζητάμε στο ανά χειρας βιβλίο.

* * *

Τό έρώτημα τής άναμαρτησίας του Χριστου έμπεριέχει τρία έπιμέρους έρωτήματα. Τό πρώτο είναι άν ό Χριστός έφερε άμαρτωλή ανθρωπινή φύση. Τό δεύτερο αναφέρεται στο άν ό Χριστός θά μπορούσε νά άμαρτήσει, και τό τρίτο στο άν όντως άμάρτησε. Στην ανά χειρας μελέτη θά ασχοληθούμε αναλυτικότερα μέ τό πρώτο έρώτημα, άφενός διότι αυτό κυρίως έχει συζητηθεί από σημαντικούς θεολόγους του 20ου αιώνα, και μάλιστα μέ τρόπο που άμφισβητεί τήν παραδοσιακή πίστη τής Έκκλησίας, και άφετέρου διότι από τήν πραγμάτευσή του θά διευκολυνθεί ή άπάντηση στα άλλα δύο έρωτήματα. Στο δεύτερο έρώτημα θά άφιερώσουμε ένα έκτενές κεφάλαιο, τό τελευταίο του βιβλίου. Δέν θά ασχοληθούμε μέ τό τρίτο έρώτημα παρά μόνο περιστασιακά και παρεμπιπτόντως, και τοϋτο για δύο λόγους. Πρώτον, διότι, μέ έλάχιστες εξαιρέσεις, ή ήθική άναμαρτησία του Χριστου δέν έχει άπασχολήσει ιδιαίτερα τή θεολογία, έφόσον παραμένει προφανές ότι ένας «Χριστός» που θά διέπρατε άμαρτίες δέν θά ήταν δυνατόν νά θεωρείται, νά λατρεύεται, και νά κηρύσσεται από τούς χριστιανούς ως Θεάνθρωπος. Η πίστη στην ήθική άκεραλότητα και άναμαρτησία του Χριστου διαπιστώνεται ήδη στην έλλειψη κάθε άπολογητικής διάθεσης έκ μέρους των συγγραφέων τής Καινης Διαθήκης για τήν ύποστήριξή της – παρόλο που και οι ίδιοι οι συγγραφείς αυτοί αναφέρουν κατηγορίες ή περιστατικά (όπως, για παράδειγμα, ή συναναστροφή του μέ άμαρτωλούς και μάλιστα μέ γυναίκες) που θά μπορούσαν νά τή θέσουν έν άμφιβόλω⁶ και συνεχίζεται καθ' όλη τή διάρκεια τής χρι-

⁶ Έπ' αυτού βλ. τίς παρατηρήσεις του John A. T. Robinson, «Need Jesus Have Been Perfect?», στο S. W. Sykes and J. P. Clayton (έπιμ.), *Christ, Faith, and History: Cambridge Studies in Christology* (Cambridge: Cambridge University Press, 1972), σ. 45.

στιανικής ιστορίας. Ὁ δεύτερος λόγος ἔγκειται στό ὅτι ἡ ἀπάντηση στό τρίτο ἐρώτημα θά προκύψει, μᾶλλον ἀβίαστα, ἀπό τή συζήτηση τῶν δύο προηγούμενων ἐρωτημάτων.

* * *

Παρά τήν εὐρεία συζήτηση πού ἔχει προκαλέσει ἡ ἀμφισβήτηση τοῦ παραδοσιακοῦ δόγματος γιά τήν ἀναμαρτησία τοῦ Χριστοῦ, ἰδίως κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες, δέν ἔχουμε μέχρι στιγμῆς, κάποια μονογραφία πού νά ἀσχολεῖται ἀναλυτικά καί σέ βάθος μέ τό θέμα⁷. Τό συνοπτικό βιβλίο τοῦ Thomas Weinandy κυκλοφόρησε ἤδη πρίν ἀπό δύομιση περίπου δεκαετίες, ἡ δέ ἐπιχειρηματολογία του, τόσο ἡ ἱστορική ὅσο καί ἡ συστηματική, δέν εἶναι ἰδιαίτερα πειστική⁸. Ἡ μονογραφία τοῦ Berthold Köber, πού ἐκδόθηκε τό 1995⁹, ἐστιάζει σέ πέντε Προτεστάντες θεολόγους (Barth, Tillich, Pannenberg, Berkhof, καί Ebeling), διερευνᾷ τό θέμα σχεδόν ἀποκλειστικά ἀπό τή σκοπιά τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας, καί δέν ἔχει ληφθεῖ ἐπαρκῶς ὑπ' ὄψιν στή διεθνή θεολογική συζήτηση. Τό ἔργο τοῦ

⁷ Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι σέ πρόσφατη μελέτη του ὁ Jeffrey S. Siker θεωρεῖ ὅτι τό μόνο ἀξιολογούμενο ἔργο γιά τήν ἀναμαρτησία τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ προαναφερθεῖσα μελέτη τοῦ Ullmann (*The Sinlessness of Jesus*), πού συντάχθηκε τόν 19ο αἰώνα (*Jesus, Sin, and Perfection in Early Christianity* [New York: Cambridge University Press, 2015], σ. 3). Τό πόσο ἀπέχουμε ἀπό ἐκείνη τήν ἐποχή φαίνεται ἀπό τή μᾶλλον φιλόδοξη ἀπόπειρα τοῦ Ullmann νά «ἀποδείξει» τή θεότητα τοῦ Χριστοῦ ἐπί τῆ βᾶσει τῆς ἀναμαρτησίας του. Ὡστόσο, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Stanley J. Grenz, ἡ ἀναμαρτησία αὐτή ἀφενός δέν ἦταν (καί δέν εἶναι) ἀδιαμφισβήτητη καί ἀφετέρου ἀπό μόνη της δέν «ἀποδεικνύει» τή θεότητα τοῦ Χριστοῦ (ἕνας ἀναμάρτητος ἄνθρωπος δέν εἶναι κατ' ἀνάγκην Θεός)· βλ. *Theology for the Community of God* (Grand Rapids: Eerdmans, 1994), σσ. 252-3.

⁸ Thomas G. Weinandy, *In the Likeness of Sinful Flesh: An Essay on the Humanity of Christ* (Edinburgh: T&T Clark, 1993).

⁹ Berthold W. Köber, *Sündlosigkeit und Menschsein Jesu Christi: Ihr Verständnis und ihr Zusammenhang mit der Zweinaturenlehre in der protestantischen Theologie der Gegenwart* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1995).

Emmanuel Hatzidakis είναι αναλυτικό και έκτενές, ωστόσο η προσέγγισή του έχει σέ κάποιο βαθμό ποιμαντικό χαρακτήρα και δέν ταυτίζεται πλήρως μέ τή δική μας¹⁰. Τό συνοπτικό βιβλίό του Daniel J. Cameron προσεγγίζει τό θέμα μέσα από τήν εξέταση τών απόψεων του T. F. Torrance και του Oliver Crisp, μέ τρόπο όμως άσαφή, πρόχειρο, και γενικά μή ικανοποιητικό¹¹. Τό πιό πρόσφατο βιβλίό του Kuiken¹² αποτελεί αξιόλογη και έμπεριστατωμένη μελέτη, ή όποία όμως άφενός εστιάζει στην παρουσίαση, ανάλυση, και αξιολόγηση τών απόψεων άλλων συγγραφέων από τήν πατερική αλλά και τή νεότερη περίοδο και όχι στη συστηματική διερεύνηση του έρωτήματος, και άφετέρου, παρόλο πού γενικά κινείται στην όρθή κατεύθυνση, προσπαθεί νά συμβιβάσει, ένίοτε μέσω τής χρήσης σχολαστικών και περίπλοκων ταξινομήσεων, τίς δύο απόψεις (υπέρ και κατά τής άναμαρτησίας του Χριστού) μέ τρόπο πού προϋποθέτει άνακρίβειες και προκαλεί σύγχυση. Απ' όσο τουλάχιστον γνωρίζω, δέν υπάρχει κάποιο άλλο βιβλίό πού νά άσχολεϊται μέ τό θέμα, μέ άποτέλεσμα ή σύγχρονη συζήτηση για τήν άναμαρτησία του Χριστού νά διεξάγεται κυρίως μέσα από άρθρα πού δημοσιεύονται σέ έπιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους. Οί συνθήκες, λοιπόν, είναι ώριμες για τήν κατάθεση ενός έργου πού θά άσχολεϊται λεπτομερώς μέ τό έν λόγω έρώτημα. Η πρωτοτυπία και ή συμβολή του άνά χεϊρας έργου συνίστανται, μεταξύ άλλων, στην κατά τό δυνατόν όλόπλευρη και αναλυτική πραγμάτευση του θέματος, στη

¹⁰ Emmanuel Hatzidakis, *Jesus: Fallen? The Human Nature of Christ Examined from an Eastern Orthodox Perspective* (Florida: Orthodox Witness, 2013). Για άπαξιωτική, από άκαδημαϊκή άποψη, κριτική του έργου του Hatzidakis, βλ. E. Jerome van Kuiken, *Christ's Humanity in Current and Ancient Controversy: Fallen or not?* (London: Bloomsbury T&T Clark, 2017), σ. 7.

¹¹ Daniel J. Cameron, *Flesh and Blood: A Dogmatic Sketch Concerning the Fallen Nature View of Christ's Human Nature* (Eugene, Oregon: Wipf & Stock, 2016).

¹² Kuiken, *Christ's Humanity*. Βλ. και τό σχετικό άρθρο του, «Edward Irving on Christ's Sinful flesh and Sanctifying Spirit: A Wesleyan Appraisal», *Wesleyan Theological Journal*, 29 (2014), σσ. 175-185.

συντονισμένη αξιοποίηση τόσο τῆς ιστορικής ὅσο καί τῆς συστηματικῆς θεολογίας (καθώς ἐπίσης στοιχείων βιβλικῆς θεολογίας ἀλλά καί φιλοσοφίας τῆς θρησκείας), στή χρήση τῆς νεότερης διεθνούς βιβλιογραφίας, καί στήν ἀπόπειρα διαλόγου μέ ὅλες τίς χριστιανικές παραδόσεις.

Στό *πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου* θά παρουσιάσουμε καί θά ἀναλύσουμε τίς ἀπόψεις καί τά ἐπιχειρήματα τῶν θεολόγων τοῦ 19ου καί τοῦ 20οῦ αἰώνα πού ὑποστήριξαν ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ ἦταν πεπτωκυία καί ἀμαρτωλή. Παρόλο πού ἡ παρουσίαση δέν θά εἶναι (καί δέν χρειάζεται νά εἶναι) ἐξαντλητική, θά συμπεριλάβει τούς θεμελιώδεις ἰσχυρισμούς καί τά ἀντίστοιχα ἐπιχειρήματα τῶν πλέον διακεκριμένων θεολόγων (Προτεσταντῶν, Ρωμαιοκαθολικῶν, καί Ὁρθόδοξων) πού ἔχουν ἀρνηθεῖ τήν ἀναμαρτησία τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ μιά σύντομη ἐνότητα θά ἀσχοληθεῖ μέ ἀντίστοιχες ἀναφορές στή σύγχρονη τέχνη. Ἀφοῦ συνοψίσουμε τίς θέσεις καί τά ἐπιχειρήματα τῶν ἀνωτέρω θεολόγων, θά διατυπώσουμε μιά γενεαλογική ὑπόθεση. Σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεση αὐτή, ἡ ἔμφαση τοῦ Λούθηρου στήν ἀμαρτωλότητα τῆς μεταπτωτικῆς ἀνθρώπινης φύσης (τήν ὁποία ἀσπάστηκαν τόσο ὁ Καλβίνος ὅσο καί γενικότερα ἡ προτεσταντική παράδοση) προετοίμασε τό ἔδαφος γιά τήν ἀπόδοσή της καί στήν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ. Ἐπιπρόσθετα, ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Κάντ ὅτι μόνο ἐλεύθερες πράξεις μποροῦν νά θεωρηθοῦν ὡς ἀμαρτίες διευκόλυνε τήν ἀπόδοση πεπτωκυίας φύσης στόν Χριστό καί μάλιστα σέ συνδυασμό μέ τήν πεποίθησή του ὅτι ἡ ἀντίσταση στίς ἐμπαθεῖς ροπές μιᾶς τέτοιας φύσης ἀποτελεῖ τό ἀποκορύφωμα τῆς ἀρετῆς.

Στό *δεύτερο μέρος* θά ἐπιχειρήσουμε μιά κατ' ἀνάγκη ἐπιλεκτική ἀλλά, ὡστόσο, ἀντιπροσωπευτική ἐπισκόπηση καί ἀνθολόγηση μερικῶν ἀπό τούς σημαντικότερους θεολόγους τῆς πατερικῆς καί ὕστερης βυζαντινῆς παράδοσης, τῆς δυτικῆς σχολαστικῆς θεολογίας (Θωμάς Ἀκινάτης) καί τοῦ προτεσταντισμοῦ (Λούθηρος καί Καλβί-

νος). Από αυτήν θά προκύψει ότι η όμοφωνη διδασκαλία της χριστιανικής θεολογίας (μέ εξαίρεση τούς ύποστηρικτές του νεστοριανισμού) θεωρούσε τήν ανθρώπινη φύση του Χριστού αναμάρτητη και έξαγιασμένη. Η παρουσίαση και ανάλυση έκτενών παραθεμάτων από τούς προαναφερθέντες θεολόγους θά αναδείξει τούς λόγους και τά έπιχειρήματα πού επικαλούνταν για νά θεμελιώσουν τήν πίστη τους στην άναμαρτησία του Χριστού.

Τό τρίτο μέρος είναι τό μεγαλύτερο και σημαντικότερο του έργου. Σ' αυτό θά εξετάσουμε τό ζήτημα της άναμαρτησίας του Χριστού από συστηματική, θεολογική προοπτική. Στο πρώτο κεφάλαιο θά παρουσιάσουμε τίς συνέπειες του χριστολογικού δόγματος των συνόδων της Νίκαιας και της Χαλκηδόνας για τήν ανθρώπινη φύση του Χριστού και, αντίστροφως, τίς συνέπειες πού θά επέφερε ή άρνηση της άναμαρτησίας του για τήν κατανόηση της προσωπικής του ταυτότητας. Έφόσον δεχόμαστε, όπως ύποστηρίζει ή χαλκηδόνια χριστολογία, ότι ο Υίός του Θεού προσέλαβε ανθρώπινη φύση και τήν ένωσε άδιαφρέτως και άχωρίστως μέ τή θεία φύση του στή μία ύπόσταση του Θεού Λόγου, προκύπτει ως έπακόλουθο ή άναμαρτησία της ανθρώπινης φύσης του, άκριβώς έπειδή ή ένότητα μέ τόν Θεό συνιστά άναίρεση της άμαρτίας. Αντιθέτως, ή άπόδοση άμαρτωλής ανθρώπινης φύσης στον Χριστό θά συνεπαγόταν τήν άρνηση της ύποστατικής ένωσης.

Στό δεύτερο κεφάλαιο θά ύποστηρίξουμε ότι ή άμαρτία δέν είναι μόνο πράξη αλλά και κατάσταση (έξ ου και ή έννοια του παπατορικού άμαρτήματος). Αυτό θά άποδομήσει τόν ισχυρισμό ότι ο Χριστός φέρει μέν άμαρτωλή ανθρώπινη φύση χωρίς όμως νά είναι άμαρτωλός. Έπιπλέον, θά έξηγήσουμε γιατί ο ύπό συζήτηση συνδυασμός όντολογικής άμαρτωλότητας και ήθικης άναμαρτησίας δέν είναι θεολογικά και ψυχολογικά πειστικός.

Στό τρίτο κεφάλαιο θά συζητήσουμε τό έρώτημα εάν ο Χριστός έφερε άτομική («έν άτομω θεωρουμένη») ή κοινή («έν τω είδει

θεωρουμένην») ανθρώπινη φύση. Ἐάν ἴσχυε τό δεύτερο, ἐάν δηλαδή ὁ Χριστός ἔφερε τήν κοινή, «καθολική» ανθρώπινη φύση πού συμπεριλαμβάνει τήν ἀτομική (καί ἀμαρτωλή) φύση κάθε ἀνθρώπου, τότε ἡ ανθρώπινη φύση του θά ἦταν ἀναπόφευκτα ἀμαρτωλή. Κάτι τέτοιο ὅμως δέν ἰσχύει, ἀκριβῶς διότι, ὅπως θά ὑποστηρίξουμε, ὁ Χριστός ἔφερε ἀτομική (καί ἀναμάρτητη) ανθρώπινη φύση.

Τό τέταρτο κεφάλαιο θά συζητήσει τό ἐρώτημα ἐάν ἡ ἀμαρτία ἀποτελεῖ οὐσιώδες ἰδίωμα τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἢ ἐάν, ἀντίθετα, συνιστᾷ ἀσθένεια καί διαστροφή της. Ἐάν ἰσχύει τό δεύτερο, τότε ὁ Χριστός εἶναι τέλειος καί αὐθεντικός ἄνθρωπος ὄχι παρά τό γεγονός ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση του δέν εἶναι ἀμαρτωλή ἀλλά ἐπειδή ἡ ἀνθρώπινη φύση του δέν εἶναι ἀμαρτωλή.

Τό θέμα αὐτό θά ἀναλυθεῖ περαιτέρω στό πέμπτο κεφάλαιο. Θά ὑποστηρίξουμε ὅτι οἱ ὅποιες σύγχρονες ἀντι-δοκητικές (ὑπέρ-)επισθησίες οὔτε χρειάζεται οὔτε πρέπει νά ὀδηγήσουν στήν ἀπόδοση ἀμαρτωλῆς ἀνθρώπινης φύσης στόν Χριστό. Κάτι τέτοιο θά ὑπερτόνιζε τήν ὁμοιότητά του μ' ἐμᾶς εἰς βᾶρος τῶν διαφορῶν του ἀπό ἐμᾶς, στίς ὁποῖες συγκαταλέγονται ἡ ἐκ παρθένου γέννησή του, τό γεγονός ὅτι ἐκτός ἀπό ἄνθρωπος ἦταν καί Θεός, καί, προφανῶς, ἡ ἀναμαρτησία του. Τά παραπάνω δέν ἀντιμάχονται τήν πληρότητα καί ἀκεραιότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης του ἀλλά διασφαλίζουν τό γεγονός ὅτι ἦταν, ἐκτός ἀπό ἄνθρωπος, Θεός καί σωτήρας τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ ὁμοιότητα τοῦ Χριστοῦ πρὸς ἐμᾶς ἐνισχύεται ἀκόμη περισσότερο ἀπό τό γεγονός ὅτι ἔφερε τά ἀδιάβλητα πάθη τῆς μεταπτωτικῆς μας φύσης καθώς καί ἀπό ὅτι ἔζησε, καί πέθανε, στόν ἀμαρτωλό μας κόσμο – ὄχι ὅμως ἀπό τό ὅτι ἦταν δῆθεν ἀμαρτωλός.

Τό ἕκτο κεφάλαιο ἐπικεντρώνεται στήν ἐρμηνεία ὀρισμένων χωρίων τῆς Καινῆς Διαθήκης, τά ὁποῖα ἐπικαλοῦνται οἱ ἄρνητές τῆς ἀναμαρτησίας του. Ἀνάμεσά τους συγκαταλέγονται τά *Ἰω.* 1:14, *Ρωμ.* 8:3, *Β' Κορ.* 5:21 καί *Γαλ.* 3:13. Ἐμφαση θά δοθεῖ στήν κατανόηση τῆς ἀμαρτίας ἀπό τόν Ἀπόστολο Παῦλο, ὡς τῆς ἰδιαίτερης σημασίας της γιά τό θέμα μας. Ἐπιπλέον, θά παρουσιαστεῖ καί σχο-

λιασεῖ τό ὄλο *Christusbild* τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Τό ἔβδομο κεφάλαιο θά ἐστιάσει στό κρίσιμο ζήτημα τῶν πειρασμῶν τοῦ Χριστοῦ. Στό κεφάλαιο αὐτό θά ἐξετάσουμε τή βιβλική ἔννοια τῶν πειρασμῶν γενικά καί τῶν πειρασμῶν τοῦ Χριστοῦ εἰδικότερα. Θά ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ ἀναμαρτησία τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Χριστοῦ δέν εἶναι διόλου ἀσύμβατη μέ τόν ρεαλισμό τῶν πειρασμῶν του.

Τό ὄγδοο καί τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ τρίτου μέρους θά συζητήσει ἀναλυτικά τό ἐρώτημα ἐάν ὁ Χριστός μποροῦσε νά ἀμαρτήσῃ. Ἡ ἀπάντηση στό ἐρώτημα θά εἶναι ἀρνητική, ὁ Χριστός *non posse peccare*.

Ὁ ἐπίλογος θά ὀλοκληρώσει τήν πραγμάτευση τοῦ θέματος. Ἐκεῖ θά συζητηθεῖ ἐν συντομίᾳ τό ἐρώτημα γιατί ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ἀναμαρτησίας τοῦ Χριστοῦ ἐνδημεῖ στόν νεότερο καί σύγχρονο προτεσταντισμό. Ἐπιπλέον, θά ὑπογραμμιστοῦν οἱ συνέπειες πού ἀπορρέουν ἀπό τήν ἀπόδοση ἀμαρτωλότητας ἢ ἀναμαρτησίας στήν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ ὅσον ἀφορᾷ τό πῶς κατανοοῦμε ὄχι μόνο τόν ἴδιο τόν Χριστό, ἀλλά καί τόν ἄνθρωπο, τήν ἀμαρτία, τήν πνευματική ζωή, τήν ἠθική, καί τή σωτηρία.

Στό ἀνά χεῖρας βιβλίο ὑποστηρίζω ὅτι ὁ Χριστός ἦταν «ὁ μόνος ἀναμάρτητος», ὁ δίκαιος, ὁ ἅγιος, ὁ ὄντως Ἄνθρωπος. Ἡ ἀναμαρτησία του μάλιστα δέν ἔχει μόνο ἀρνητική διάσταση, εἴτε ὑπό τήν ἠθική ἔννοια τῆς μή διάπραξης ὁποιασδήποτε ἀμαρτίας εἴτε ὑπό τήν ὄντολογική ἔννοια τῆς μή μόλυνσης τῆς ἀνθρώπινης φύσης του ἀπό ἐφάρμαρα πάθη· ἔχει καί ἔννοια θετική, καθώς ταυτίζεται μέ τήν ἀπόλυτη ἀγιότητά του¹³. Ἀποτελεῖ πεποίθησή μου ὅτι ἡ πεμπτουσία τῆς

¹³ Ἐπ' αὐτοῦ βλ. καί Ullmann, *The Sinlessness of Jesus*, σ. 1. Ὑπό τό φῶς τῆς ἐπίσημανσης αὐτῆς, ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Howard N. Brown ὅτι «τό δόγμα τῆς ἀναμαρτησίας τοῦ Χριστοῦ δέν μπορεῖ νά ἔχει ἄλλο λογικό νόημα ἀπό αὐτό πού περιλαμβάνεται στίς λέξεις πού ἀποδίδονται στόν Πιλάτο: “ἐγὼ οὐδεμίαν αἰτίαν εὕρισκω ἐν αὐτῷ” [Ἰω. 18:38]» εἶναι πολύ ρηχός («Jesus and his Modern Critics», *The Harvard Theological Review*, 3.4 [1910], σ. 445).

χριστιανικής πίστης και ζωής συνδέεται άμεσα με τό θέμα τοῦ ἀνά χειρας βιβλίου. Ἐλπίζω ὁ ἀναγνώστης νά βρεῖ τήν ἀνάγνωσή του τόσο συναρπαστική ὅσο ἦταν γιά μένα ἡ διαδικασία τῆς συγγραφῆς του. Κυρίως ὅμως ἐλπίζω ἡ ἀνάγνωση αὐτή νά τόν βοηθήσει νά μνηθεῖ βαθύτερα στό σωτηριῶδες μυστήριο τοῦ Θεανθρώπου.

* * *

Καθώς ἡ ἐκκόλαψη ἰδεῶν καί ἐπιχειρημάτων ἀλλά καί ἡ ἴδια ἡ συγγραφή ἐπιμέρους σχεδιασμάτων τοῦ βιβλίου διήρκησαν γιά περισσότερα ἀπό εἴκοσι χρόνια, μοῦ εἶναι ἀδύνατον νά θυμηθῶ καί νά εὐχαριστήσω ὅλους ὅσοι συνέβαλαν σ' αὐτή τή διαδικασία μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο. Τό θέμα τοῦ βιβλίου τό συζητήσα στά μέν φοιτητικά μου χρόνια, μεταξύ ἄλλων, μέ τόν πνευματικό μου πατέρα, στά δέ χρόνια τῶν μεταπτυχιακῶν μου σπουδῶν μέ τόν Doktorvater μου, Καθηγητή Colin Gunton. Ἐκτενεῖς συζητήσεις γιά τό θέμα τήν ἴδια περίοδο εἶχα ἐπίσης μέ τούς Paul Metzger, Kelly Karic, καί Douglas Knight. Τό Φθινόπωρο τοῦ 2001 μίλησα γιά τήν ἀναμαρτησία τοῦ Χριστοῦ στό ἐρευνητικό σεμινάριο τῆς συστηματικῆς θεολογίας τοῦ King's College τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου. Τό 2005 δημοσιεύτηκε ἄρθρο μου μέ συνοπτική πραγματεύση τοῦ θέματος σέ συλλογικό τόμο στά Ἀγγλικά¹⁴. Τό καλοκαίρι τοῦ 2011 μίλησα καί πάλι γιά τό ἴδιο θέμα στό Δέκατο Ἐκτο Συνέδριο Πατερικῶν Σπουδῶν, στήν Ὁξφόρδη¹⁵, ἐνῶ ἀναφορές στό θέμα ἔγιναν καί σέ ἄλλες σχετικές ὁμιλίες καί δημοσιεύσεις μου στήν Ἑλλάδα καί τό

¹⁴ Demetrios Bathrellos, «The Sinlessness of Jesus: A Theological Exploration in the Light of Trinitarian Theology», στό Paul Louis Metzger (ἐπιμ.), *Trinitarian Soundings in Systematic Theology* (London: T&T Clark, 2005), σσ. 113-26.

¹⁵ Στήν ὁμιλία αὐτή βασίζεται ἡ δημοσίευση πού ἀκολούθησε: Demetrios Bathrellos, «The Patristic Tradition on the Sinlessness of Jesus», *Studia Patristica*, ἐπιμ. Markus Vinzent, LVIII. 11 (Leuven: Peeters, 2013), σσ. 235-41.

έξωτερικό¹⁶. Κατά τήν περίοδο αυτή και μέχρι σήμερα συζήτησα τό έν λόγω θέμα μέ τούς Καθηγητές Oliver Crisp, Otfried Hofius, Carl A. Holladay, Χρήστο Καρακόλη, π. Μάξιμο Κώνστα, π. Andrew Louth, Marcus Plested, Richard Price, Richard Swinburne, και Μητροπολίτη Διοκλείας Κάλλιστο Ware. Ίδιαίτερη βοήθεια στην έρευνά μου μοῦ προσέφεραν οι βιβλιοθήκες τοῦ Heythrop College και τοῦ King's College τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου, ή βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Καίμπριτζ, ή Βρετανική Βιβλιοθήκη, οι ήλεκτρονικές βιβλιοθήκες τῶν Πανεπιστημίων Harvard και Fordham (γιά τήν πρόσβαση στην τελευταία εύχαριστῶ ιδιαίτερα τόν Καθηγητή Ἀριστοτέλη Παπανικολάου), ή Ἐθνική Βιβλιοθήκη, οι βιβλιοθήκες τῆς Θεολογικής και τῆς Φιλοσοφικής Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καθώς και τό Ἐθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης. Ὁ Μητροπολίτης Μεσογαίας και Λαυρεωτικῆς κ. Νικόλαος μέ στήριξε πολύπλευρα, ἐνώ ἀπό τή σύζυγό μου ἀποκόμισα σταθερή ἐνθάρρυνση κατά τήν κοπιώδη και μακροχρόνια διαδικασία τῆς συγγραφῆς τοῦ βιβλίου. Ἡ συνεργασία μου μέ τίς ἐκδόσεις Ἐν Πλῶ ὑπῆρξε, ὅπως πάντα, ἀριστη, χάρις, μεταξύ ἄλλων, στην εύελιξία και τήν ἀπροσμέτρητη ὑπομονή τῶν ἐκδοτῶν κατά τίς πολυετεῖς δολιχοδρομίες τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου. Οἱ εύχαριστίες μου πρός ὄλους τούς παραπάνω συνοδεύονται ἀπό τήν ἀναγνώριση ὅτι ή εύθύνη γιά τίς ὅποιες ἀδυναμίες τοῦ ἀνά χεῖρας ἔργου παραμένει ἀποκλειστικά δική μου.

π. Δημήτριος Μπαθρέλλος

Ἀθήνα, 29 Ἰουνίου 2017

Μνήμη τῶν πρωτοκορυφαίων Ἀποστόλων Πέτρου και Παύλου

¹⁶ Γιά παράδειγμα, στό Demetrios Bathrellos, «Jesus Christ in the Anti-Apollinarian Treatises of Saint Gregory of Nyssa», στό Ἡλία Δ. Μουτσούλα (ἐπιμ.), *Ὁ Ἰησοῦς Χριστός εἰς τήν θεολογίαν τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου Νύσσης: Πρακτικά Θ' διεθνοῦς συνεδρίου περί τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης* (Ἀθήνα, 2005), σσ. 355-67 και στό Demetrios Bathrellos, «The Temptations of Jesus Christ according to Saint Maximus the Confessor», *Studia Patristica*, Vol. XLII, ἐπιμ. F. Young, M. Edwards, and P. Parvis (Leuven: Peeters, 2006), σσ. 45-9.